

ISTORIA MEDIEVALĂ A BANATULUI REFLECTATĂ ÎN MONOGRAFIA ÎNCHINATĂ TIMIȘOAREI DE CĂTRE EMANUIL UNGURIANU

Conf. univ. dr. Tiberiu Ciobanu

THE MEDIEVAL HISTORY OF BANAT REFLECTED IN THE MONOGRAPHY OF TIMISOARA BY EMANUIL UNGURIANU

Abstract: Emanoil Ungurianu was born on 21 December 1845 at Satchinez, Timiș county. After finishing secondary school in Timișoara (1868) he graduated from the Law School in Budapest (1872). From 1874 he worked as a lawyer in Timișoara. Between 1885 and 1896 he was the bank manager of 'Timișana' Bank of Timișoara. Between 1885 and 1897 he conducted *Alumneul Românesc*. He sustained many Romanian cultural enterprises of the time (eg.: a founding member of Muzeul de Istorie și Etnografie of Sibiu; a founding member of ASTRA; a founding member of 'Societatea literară Petru Maior'; a founding member of 'Asociația pentru cultura poporului român' of Arad; a founding member of 'Reuniunea învățătorilor români din Banat', belonging to the Diocese of Arad; a founding member of 'Reuniunea femeilor române' of Sibiu; a founding member of 'Reuniunea femeilor române' of Timișoara; a founding member of 'Reuniunea femeilor române' of Arad; a founding member of 'Societatea pentru sprijinirea teatrului român din Ungaria și Ardeal'; member of Casina Militară Timișoara; member of 'Societatea Istoriceă și Arheologică Timișoara'; member of 'România Jună', the literary society of Vienna; member of 'Societatea ziariștilor români din Ardeal și Banat'; member of 'Societatea de gimnastică' of Timișoara etc.). He was the director of *Despărțământul Timișoara al Astei*, one of the founders of the museum of this institution in Sibiu as well as of 'Dreptatea', a newspaper printed in Timișoara. He made efforts for the foundation of the Trade Academy of Timișoara. After the Great Union he founded approximately 100 branches of the National Education House. In order to sustain the cultural institution financially, he set up the 'Emanuil Ungurianu' foundation which had a found of nearly 500.000 golden crowns which represented the whole inheritance bequeathed to the Diocese of Arad for this purpose. As a member of the

Romanian National Party, Ungurianu was an active militant for the national emancipation of the Romanians living in the Austro-Hungarian Empire as well as for the realization of the Great Union. On 1 June 1931, the monument dedicated to Emanuil Ungurianu (the first Romanian monument erected in Timișoara) was finished and was inaugurated on 28 June the same year. The monument can be admired in front of the school which bears its name in the vicinity of Huniade Castle (the Museum of the Banat). He died on 25 March 1929.

Keywords: Banat, Timisoara, Middle Ages, monography, historiography.

Imediat după Marea Unire a început să se manifeste un interes deosebit pentru elaborarea și publicarea unor monografii în limba română, dedicate unor centre urbane din Banat, în special Timișoarei. Unele dintre acestea conțin date istorice generale despre localitate, dar uneori găsim în paginile lor și anumite informații privitoare la trecutul medieval al așezării respective.

O cunoscută personalitate a vieții politice a românilor din Banat, din ultima parte a secolului al XIX-lea și din primele trei decenii ale secolului XX – îl numim pe Emanuil Ungurianu¹ – și-a legat numele și de o lucrare referitoare la istoria Timișoarei². El menționează în studiul său lucrările pe care le-a consultat. Le reproducem așa cum le-a consemnat autorul: 1. *Enciclopedia română* de dr. Cornel Diaconovici³; 2. *Istoria românilor* de Xenopol⁴; 3. *Istoria românilor sub Mihai Viteazu* de Nicolae Bălcescu⁵; 4. *Scrierile* lui Dimitre Onciu⁶; 5. *Monografia*

¹ De la a cărui trecere la cele veșnice s-au împlinit în acest an (mai exact pe 25 martie) 90 de ani. Date bibliografice despre Emanuil Ungurianu vezi la finalul studiului de față.

² Emanuil Ungurianu, *Originea și trecutul orașului Timișoara*, Institutul de arte grafice „Cartea Românească”, Timi-șoara, 1925.

³ Publicist român din Banat ce a trăit între 1859-1923 și a fost redactor și director al mai multor ziare și reviste. El a fost prim secretar al „Asociațiunii transilvane pentru literatura română și cultura poporului român” (ASTRA) și redactor principal al Enciclopediei române (cele trei volume ale acestei lucrări apărând la Editura W. Kraft din Sibiu în 1898, 1900 și 1904), prima enciclopedie românească (ro.wikipedia.org/wiki/Corneliu_Diaconovici).

⁴ Alexandru Dimitrie Xenopol a fost un istoric, filozof, economist, pedagog, sociolog și scriitor român ce a trăit între 1847-1920. El este autorul primei mari sinteze a istoriei românilor și s-a distins și ca un filozof al istoriei de talie mondială, fiind considerat printre cei mai mari istorici români, alături de elevul său, Nicolae Iorga (istoric, critic literar, documentarist, dramaturg, poet, enciclopedist, memorialist, ministru, parlamentar, prim-ministru, profe-sor universitar și academician român ce a trăit între 1871-1940 [ro.wikipedia.org/wiki/Nicolae_Iorga]). A fost pro-fesor de istorie la Universitatea din Iași și membru al Academiei Române (ro.wikipedia.org/wiki/Alexandru_D_Xe-nopol).

⁵ Om politic, economist, istoric, scriitor, gânditor democrat-revoluționar și fruntaș pașoptist român ce a trăit între 1819-1852 [dexonline.ro/definiție/Bălcescu].

⁶ Istoric și academician român ce a trăit între 1856-1923 și a fost profesor la Universitatea din București și director al Arhivelor Statului, precum și primul președinte al Comisiei consultative

orașului Timișoara (în limba maghiară)⁷ de dr. Ștefan Berkeszi⁸; 6. *Istoria Bănatului* (în limba germană) de Griselini⁹; 7. *Istoria Banatului* (în limba germană) de Leonard Böhm¹⁰; 8. *Monografia orașului Timișoara* (în limba germană) de I. Preyer¹¹; 9. *Istoria Comitatului Timișului și a orașului Timișoara, scrisă de mai mulți istorici la comanda guvernului unguresc* (în limba maghiară); 10. Anton Bodor¹²: *Timișoara și Ungaria de Sud* (în limba maghiară); 11. Szentkláray¹³: *Una sută de ani din istoria Ungariei de Sud* (în limba maghiară). Am notat aceste titluri de lucrări și pentru a releva care era orizontul documentar și bibliografic al unui intelectual timișorean, prin deceniul III al secolului XX, referitor la istoria Banatului în general, și la cea a Timișoarei, în special.

Potrivit informațiilor din izvoarele istorice menționate, Ungurianu se referă la populațiile migratoare care au trecut prin Banat, apoi la venirea ungarilor în Panonia și la contactul acestora cu ducatul lui Glad¹⁴. El precizează că „la heraldice. A întemeiat școala critică în istoriografia românească. S-a ocupat de problema originii românilor, demonstrând argumentat formarea poporului român pe o arie întinsă de ambele părți ale Dunării și respingând teoria migrațiunii medievale a românilor din Peninsula Balcanică emisă de unii istorici austrieci, precum Franz Josef Sulzer (1727-1791), Eduard Robert Rösler (1836-1874) sau Johann Christian von Engel (1770-1814). A demonstrat, pe bază de documente, că forma-rea statelor feudale românești a fost o urmare firească a dezvoltării vechilor formațiuni politice locale, combătând teoria neștiințifică a „descălecatului” (ro.wikipedia.org/wiki/Dimitrie_Onciul).

⁷ Precizarea – în paranteză – a limbii în care au fost scrise lucrările ne aparține (n.n. T.C.).

⁸ Profesor, istoric și director de muzeu maghiar ce a trăit între 1853-1922 (www.diasporatm.ro/regi/upload/files/-sz-r_Berkeszi-Istvan.pdf).

⁹ Francesco Griselini a fost un savant italian născut în 1717 la Veneția și decedat în 1787 la Milano. Activitatea sa s-a desfășurat în mai multe domenii, cum ar fi științele naturale, cartografie, istorie, literatură, etc. În 1774, el por-nește într-o lungă călătorie în Banatul Timișoarei pentru a studia acest ținut și oamenii săi. În urma celor doi ani și jumătate petrecuți aici, Griselini publică o lucrare complexă intitulată Încercare de istorie politică și naturală a Banatului Timișoarei (apărută la Viena în 1780), în care descrie amănunțit atât istoria și configurația politică și econo-mico-socială a Banatului dar și a bănătenilor și a obiceiurilor lor (ro.wikipedia.org/wiki/Francesco_Griselini).

¹⁰ Leonard (de fapt Leonhard sau Lénárt) Böhm a fost un istoric de origine germană (născut și decedat în localitatea Biserica Albă din Voivodina-Serbia) ce a trăit între 1833-1924 și a cărui lucrare (Geschichte des Temeser Banats) a apărut la Leipzig în 1861 (www.genealogy.ro/cont/e_1911.htm).

¹¹ Johann Nepomuk Preyer a fost un scriitor de origine austriacă ce a trăit între 1805-1888. El este autorul primei monografii a Timișoarei și a fost primar al acestui oraș între 1844-1858, fiind considerat întemeietorul orașului modern Timișoara (ro.wikipedia.org/wiki/Johann_Nepomuk_Preyer).

¹² Este vorba despre economistul și publicistul maghiar Bodor Antal, care a trăit între 1878-1955. El este unul dintre pionierii cercetării așezărilor rurale din Ungaria, lucrările sale principale fiind legate în primul rând de viața satului maghiar (hu.wikipedia.org/wiki/Bodor_Antal).

¹³ Jenő Szentkláray a fost un preot catolic maghiar (ce a studiat la Institutul de Teologie Catolică din Timișoara), care a trăit între 1843-1925 (a decedat la Timișoara). De asemenea, el a fost doctor în teologie, arheolog, istoric literar și de artă, profesor de limba maghiară și director de școală elementară la Kikinda (oraș în provincia Voivodina din nord-estul Serbiei), profesor de filozofie și de limba latină, precum și director de liceu la Timișoara. Drept răsplată pentru intensă și valoroasă activitate a fost ales ca membru al Academiei de Științe a Ungariei (hu.wikipedia.-org/wiki/Szentkláray_Jenő).

¹⁴ Voievod (duce) român care a condus o puternică formațiune prestatală medievală românească timpurie, locali-zată pe teritoriul Banatului istoric (spațiul cuprins între Tisa, Mureș, Dunăre și

anul 896, când au venit unгурii de către râul Don peste Galiția, poporul român locuia în întreg Banatul sub ducele lui Glad, cu reședința în Zambara¹⁵; la venirea unгурilor, Glad face pact cu beliducii (comandanți militari – n.n.T.C.) unгурi Kund (sic) și Kadosa¹⁶, trimiși de Arpad, ducele unгурilor, ca să cuce-rească Banatul; în sensul acestui pact, Glad recunoaște suveranitatea voievo-dului unгурilor, rămase cu poporul român în posesia Banatului și această stare durează peste una sută de ani, până când un descendent a lui Glad cu numele Aiton¹⁷, cam pe la 1010¹⁸, voind a se scutura de suveranitatea regelui Ungariei și a se pune sub scutul împăratului bizantin, a fost bătut de Cianad, un beliduce al lui Ștefan, primul rege al Ungariei; iar Bănatul a fost alăturat la Ungaria; poporul român a rămas mai departe în Bănat cu organizația sa în mici districte Carpați). Glad a domnit între 927-955, reședința sa principală fiind cetatea Morisena sau Maresiana (astăzi comuna Cenad din județul Timiș), de pe malul Mureșului (ro.wikipedia.org/wiki/Glad).

¹⁵ Așezare încă neidentificată, cu certitudine; o seamă de istorici susțin că aceasta a existat pe vatra Timișoarei. În nici un caz Zambara nu a fost reședința ducatului lui Glad, cum scrie Ungurianu. Referitor la acest aspect, reputatul istoric clujan, academicianul Ioan-Aurel Pop afirmă că: „Nu credem să fi existat neaparat o singură cetate de reșe-dință a ducelui, dar dacă totuși a existat o asemenea fortificație principală, considerăm că ea se află în sudul sau sud-estul zonei (Keve, Urschia), unde pare să fi fost nucleul de rezistență al ducatului” (Ioan-Aurel Pop, *Românii și maghiarii în secolele IX-XIV. Geneza statului medieval în Transilvania*, Ediția a II-a, revăzută și adăugită, Editura Tribuna, Cluj-Napoca, 2003, p. 156).

¹⁶ Este vorba despre Cadusa, care împreună cu fratele său Zuardu și cu Boyta erau capii armatei marelui principe maghiar Árpád. Conducător suprem al federației triburilor maghiare la momentul stabilirii acestora în Câmpia Panonică (eveniment ce a avut loc în jurul anului 900), Árpád a trăit între 850-907 și a „domnit” din 890 până la moartea sa (ro.wikipedia.org/wiki/Árpád).

¹⁷ Voievod (duce) român care a condus, între 1000-1030, o puternică formațiune prestatală românească medie-vală timpurie, localizată pe teritoriul Banatului istoric (spațiul cuprins între Tisa, Mureș, Dunăre și Carpați [acum, însă, voievodatul bănățean întinzându-se și la nord de Mureș, el cuprinzând între hotarele sale și o parte din sudul Crișanei]), având ca reședință cetatea Morisena sau Maresiana. Prin anul 1030, profitând de faptul că protectorul lui Ahtum, împăratul bizantin, Romanos al III-lea Argyros (1028-1034 [*Istoria lumii în date*, Editura Enciclopedică Română, București, 1972, p. 554]), era ocupat cu războaiele din Asia Mică, Ștefan I, regele Ungariei (supranumit „cel Sfânt” [deoarece a fost canonizat în 1083 ca sfânt al Bisericii Catolice, iar în anul 2000 și de Biserica Ortodoxă a Constantinopolului], acesta a fost principe [din 997], apoi [din anul 1000] rege al unгурilor, el domnind până în 1038 și fiind, practic, primul suveran creștin al maghiarilor [*Ibidem*, p. 564; ro.wikipedia.org/wiki/Ștefan_I_al_Un-gariei]) îi poruncește lui Chanadinus (un bănățean ce fusese un însemnat comandant militar din armata lui Ahtum) să preia puterea în voievodatul bănățean. Inițial, Ahtum câștigă o primă bătălie ce s-a derulat lângă Beba Veche de astăzi (localitate aflată în prezent pe teritoriul județului Timiș), dar va muri în cele din urmă în timpul unei sân-geroase confruntări armate desfășurate la Tomnatic (jud. Timiș), pe care adversarii săi o vor câștiga după ce vor suferi grele pierderi. Sub pretextul de a pune capăt unui război civil izbucnit între pretendenții la conducerea Ducatului „Morisenei” (așa cum era denumit, în jurul anului 1000, teritoriul de la râul Criș până la hotarul Transilvaniei și până la Vidin [oraș aflat pe malul sudic al Dunării, în nord-vestul Bulgariei] și Cetatea Severinului [aflată pe malul nordic al Dunării, astăzi numindu-se Drobeta-Turnu Severin și fiind municipiu de reședință al județului Mehedinți din sud-vestul României]), regele maghiar va ocupa Banatul (ro.wikipedia.org/wiki/Ahtum).

¹⁸ Ioan-Aurel Pop, în op. cit., p. 168, consideră că înfrângerea lui Ahtum a fost „probabil în 1028”.

după vechiul lor drept – cu *jus consuetudinarium valachium* – cu care districte s-au născut așa-numite chinezate românești¹⁹.

Autorul continuă, combătând tezele tendențioase ale istoriografiei străine care susțineau că, la venirea ungarilor, Banatul n-a fost locuit de români: „Deci nu e adevărat și e lipsită de orice bază reală afirmarea unor istorici germani și unguri din timpuri mai noi – scrie Ungurianu – cum că poporul român din Ardeal, Bănat și fosta Ungarie s-ar fi strecurat în secolul al XIII-lea și al XIV-lea ca păstori de vite din Balcani și că n-ar fi popor indigen din Dacia Traiană²⁰. El aduce drept argument faptul că Priscus Panites, ambasador al Constantinopolului, în anul 448, la curtea lui Attila²¹, „așezată între Seghedin și Kunfegyhaza, a auzit vorbindu-se limba ausonică ce era atunci limba română²²; apoi „cronicele vechi ungurești adevăresc că, în timpul când au venit ungurii în Ungaria, Dacia Traiană era locuită de popor românesc²³.

¹⁹ Emanuil Ungurianu, op. cit., p. 5-6.

²⁰ Ibidem, p. 5.

²¹ Cel mai de seamă conducător al hunilor (populație nomadă de origine turcică sau mongolică, care a avut ca zonă primară de locuire China sau teritoriile nordice vecine ale acesteia și care migrând în secolul IV d.Hr. în Europa se va așeza la începutul secolului V d.Hr. în Câmpia Panonică, unde a pus bazele unui puternic stat [ro.wikipedia.org/-wiki/Huni]) ce a domnit între anii 433-453 peste un vat imperiu ce se va destrăma imediat după moartea aprigului său conducător (supranumit de europeni, datorită cruzimii sale, „Biciul lui Dumnezeu”), sub loviturile unei coaliții a triburilor germanice (ro.wikipedia.org/wiki/Attila).

²² Emanuil Ungurianu, op. cit., p. 5.

²³ Ibidem; este vorba de Gesta Hunagrorum a lui Anonymus* și de Legenda Sancti Gerardi**. *Anonymus este numele sub care este cunoscut în istorie notarul anonim al regelui Ungariei Béla al III-lea (1173-1196 [Istoria lumii în date, p. 564]), notar considerat drept autor al cronicii maghiare Gesta Hungarorum (adică Faptele Ungurilor) pe care a scris-o în jurul anului 1200 pe baza unor izvoare anterioare. Cleric format în Franța (pe la 1200, Universita-tea din Paris atrăgea studiosi din toată Europa), acesta iscodește istoria din cântec și din exploatarea imaginativă a toponimelor și a numelor de localități. „Cronica lui Anonymus” curpinde știri deosebit de importante, dar dispu-tate, privind existența în Transilvania, Banat și Partium (Crișana), la sfârșitul secolului IX și începutul secolului X, a formațiunilor prestatale ale vlahilor (românilor) și slavilor conduse Gelu, Glad și, respectiv, Menumorut, precum și informații prețioase despre apriga rezistență a celor trei voievozi (duci) români în fața pătrunderii triburilor ma-ghiare (ro.wikipedia.org/wiki/Anonymus). **Este vorba despre povestea vieții Sfântului Gerard ce a trăit între anii 980-1046 și a fost un călugăr benedictin originar din Venetia, care a slujit în Regatul Ungariei (în special la Buda), el fiind edu-catorul prințului moștenitor Emeric (care a murit într-un accident de vânătoare în 1031 și a fost cano-nizat în 1083, împreună cu tatăl său, de către Papa Grigore al VII-lea [1073-1085]), fiul regelui Ștefan I cel Sfânt al Ungariei. Sfântul Gerard a jucat un rol de primă importanță în procesul de creștinare a ungarilor, fiind primul epis-cop de Cenad (între 1030-1046). Martiriul lui Gerard a avut loc pe 24 septembrie 1046, pe Dealul Gellért din Buda-pesta, în timpul răscoalei păgânilor conduși de Vata (rebeliune a ungarilor din 1046, care a dus la detronarea rege-lui Petru Orseolo [ce a domnit între 1038-1041 și 1044-1048], martiriul Sfântului Gerard și reinstalarea la conduce-rea țării a dinastiei Árpádiane [prima dinastie domnitoare a Regatului Ungariei, ai cărei membri au domnit între 890-1301, denumirea sa provenind de la marea căpetenie Árpád]; în timpul acestei rebeliuni, nobilul păgân Vata [sau Vatha] a preluat conducerea unui grup de răsculați care doreau abolirea creștinismului și revenirea la credin-țele strămoșești păgâne; potrivit legendei, Vata și-a ras capul,

Același lucru – continuă Ungurianu – îl dovedește și scrisoarea papei Grigore al IX-lea (1227-1241), adresată, în anul 1234, regelui Ungariei, Bela al IV-lea (1235-1270). În această scrisoare suveranul pontif îi atrage atenția regelui maghiar asupra schismaticilor²⁴ (care erau români) „din părțile Vadurilor Dunării”²⁵. Documentul „adeverește – scrie Ungurianu – că poporul român din Dacia Traiană avea organizate, în acel timp, și episcopii ortodoxe române, pe care scrisoarea le numește schismatice și cerea de la regele Bela al IV-lea distrugerea lor, pentru ca să nu stea în calea răspândirii catolicismului”²⁶. De fapt, documentul în cauză, îndelung comentat de istoricii români, se referă la „valahii” din „episcopatul cumanilor”²⁷, adică dintr-o regiune vastă, greu de și-a lăsat trei cozi - în conformitate cu tradiția ma-ghiară păgână - și a declarat război creștinilor, gloatele răsculate conduse de el atacând o serie de biserici și masa-crându-i pe preoții acestora). Legenda spune că Sfântul Gerard ar fi fost cărat până în vârful dealului într-o căruță cu două roți și a fost aruncat de pe o stâncă în vale. Când a ajuns la poalele dealului mai era încă în viață și a fost bătut până la moarte. O altă versiune a legendei susține că Gerard ar fi fost închis într-un butoi cu ținte și a fost împins la vale de pe vârful dealului. Sfântul Gerard a fost canonizat împreună cu Sfântul Ștefan (regele maghiar Ștefan I) și Sfântul Emeric (fiul suveranului amintit). Sfântul Gerard este, între altele, patronul Diecezei (Episcopiei) Romano-Catolice de Timișoara, iar Liceul „Gerhardinum” din Timișoara îi poartă numele (Istoria lumii în date, p. 555, 564; ro.wikipedia.org/wiki/Răscoala_lui_Vata; ro.wikipedia.org/wiki/Árpád; ro.wikipedia.org/wi-ki/Dinas-tia_Arpadiană; ro.wikipedia.org/wiki/Sfântul_Emeric; ro.wikipedia.org/wiki/Sfântul_Gerard).

²⁴ Prin „schismatici” se înțeleg acei credincioși care s-au separat printr-o schismă (desprindere, rupere a unor co-munități religioase de o Biserică unitară în urma unor neînțelegeri dogmatice) de comunitatea unei Biserici, nema recunoscându-i autoritatea și adoptând chiar o și dogmă (învățătură, teză etc. fundamentală a unei religii, consi-derată imuabilă [adică veșnică] și obligatorie pentru toți adepții săi, ea neputând fi supusă criticii, deoarece este impusă ca un adevăr incontestabil [dexonline.ro/definiție/dogmă]) proprie, precum și un ritual propriu, aici fiind vorba despre separarea definitivă dintre Bisericile Creștine Apuseană [Romano-Catolică] și Răsăriteană [Orto-doxă], sciziune ce a avut loc în anul 1054 și care a intrat în istorie sub numele de „Marea Schismă” (dexonline.ro/-definiție/schismatic; dexonline.ro/definiție/schismă)

²⁵ Emanuil Ungurianu, op. cit., p. 5.

²⁶ Ibidem.

²⁷ Prima episcopie catolică ce a luat ființă în Principatul Moldovei (numită în documentele occidentale redactate în limba latină „Valahia Minor”, așa cum Țara Românească era numită „Valahia Maior”) și a funcționat între 1227-1241. Aflați în prima parte a secolului XIII la est de Carpații Orientali (temporar în partea de sud a Moldovei), cu-manii (popor de origine turcică) migratori sunt creștinați de călugării dominicani. Pentru aceștia Papa Grigore al IX-lea (1227-1241) a aprobat în 1227 înființarea unei episcopii. Orașul medieval Civitas de Mylco („Cetatea Milco-vului”, de unde și denumirea de „Episcopia Milcovului” sau „Episcopia de Milcov” sub care mai este cunoscută „Episcopia Cumaniei”*), localizat ipotetic la Focșani, devine astfel sediu diecezan romano-catolic, sufragane (subor-donat) al Arhiepiscopiei de Strigonium sau Esztergom (astăzi Arhiepiscopia de Esztergom-Budapesta, al cărei titu-lar este Primat al Ungariei [adică șef al cultului romano-catolic din această țară], ceea ce face ca arhiepiscopia să fie cea mai importantă din țară). În jurisdicția sa au intrat atât teritoriile locuite în sudul Moldovei de către cumani, cât și cele stăpânite de către cavalerii teutoni din Țara Bârsei. Atât așezarea, cât și episcopia au fost distruse de mongoli în 1241, deși „de jure” sunt menționați succesiv 14 episcopi. Dintre aceștia, doar Teodoric a exercitat efectiv funcția, din 1227 până la invazia tătară din 1241. Ceilalți 13 au fost doar simpli titulari, până în 1526 (ro.wi-kipedia.org/wiki/Episcopia_de_Milcov). *,Cumania” este o denumire utilizată pentru

definit astăzi, dar situată probabil cu prioritate nu în zona vadurilor Dunării, ci în regiunea extracarpatică, de la râul Olt, trecând prin partea de curbură, până spre viitoarea Bucovină.

Se pare că Ungurianu este cel dintâi intelectual român care atrage atenția asupra primei atestări documentare a Timișoarei. „De la încorporarea Banatului la Ungaria, cam pe la 1010²⁸, până la anul 1203, istoria și cronicile ungurești nu vorbesc nimic despre Banat, nici despre orașul Zambara”²⁹. În anul 1203, Emeric (Imre), regele Ungariei (1096-1204), a donat unei mănăstiri catolice din apropierea Timișoarei o moșie (cam pe unde se găsește astăzi localitatea Becichere-cul Mic). În actul de donație, pentru a fi fixat mai bine locul moșiei în cauză, se precizează: „obvine (apare – n.n.T.C.) prima dată *Castrum Temesiensis* – Temesvár, Fastung Temesvar, cetatea Timișului – *fuctuor aratra a castro temesiense*”³⁰. Apoi Ungurianu adaugă că după 10 ani iarăși apare pomenită localitatea aceasta. Anume, în 1213, regele Ungariei, Andrei al II-lea (1205-1235) a donat o moșie – situată cam unde există azi Ciacova – unei familii de unguri (cu numele Csáki). Și de data aceasta, ni se spune, pentru a fixa mai clar locul moșiei, „în acest document obvine numele Temesvár”³¹. În fine, Ungurianu menționează că „se mai amintește numele Temesvár la anul 1278”³², când în această localitate a stat câteva zile regele Ladislau al IV-lea (1272-1290).

O primă dezvoltare notorie a cunoscut Timișoara în timpul regelui Carol Robert de Anjou (1308-1342), care, pentru o vreme, și-a mutat reședința aici. După prezentarea acestei situații, Ungurianu face o succintă trecere în revistă a desemna teritoriile Evului Mediu stăpânite de cumani. Situate între fluviul Don și Munții Carpați, ele au existat până după mijlocul secolului XIII. Partea răsăriteană, unde era centrul puterii cumanelor, se numea „Cumania Albă”, iar partea apuseană, vecină cu Transilvania, era cunoscută sub numele de „Cumania Neagră”. Aceasta din urmă cuprindea mai ales Moldova, cu partea răsăriteană a Țării Românești, ambele denumite în anumite surse documentare bizantine și otomane «Mavri Valahia» sau «Kara-Iflak» (adică „Valahia Neagră”). De asemenea, teritoriile „Cumania Mare” și „Cumania Mică” au fost regiuni din Ungaria, lângă Tisa (pe la Debrețin) și între Dunăre și Tisa, denumite astfel după cu-manii așezați în acele părți (ro.wikipedia.org/wiki/Cumania).

²⁸ Ungurianu consideră că în acest an a fost învins Ahtum de armata lui Árpád (fapt întâmplat, în realitate, cam pe la 1028). Dar, în acea perioadă, nu a avut loc „încorporarea Banatului la Ungaria”, acest proces istoric, desfășurându-se mai târziu, într-un răstimp îndelungat.

²⁹ Emanuil Ungurianu, op. cit., p. 7. În privința identificării Timișoarei cu așezarea Zambara (sau Zurobara), în lucrarea Timișoara 700. Pagini din trecut și de azi, Timișoara, 1969, p. 33, se arată că: „Până în prezent nu au fost semnalate urme de edificii, inscripții sau monumente romane pe baza cărora să se poată localiza în mod neîndoiel-nic antica Zurobara, localitate care apare pe harta geograficului Claudius Ptolomeios din Alexandria (cca 150 d.Hr.) și presupusă a fi vorba de Timișoara de astăzi”.

³⁰ Emanuil Ungurianu, op. cit., p. 7.

³¹ Ibidem.

³² Ibidem, p. 11.

a faptelor de vitejie ale lui Iancu de Hunedoara³³ și ale lui Pavel Chinezu³⁴. În privința acestuia din urmă, Ungurianu precizează că regele Ungariei, Matia Corvin, a numit, „la anul 1475, comite al întregului Banat și prefect (guvernator – n.n.T.C.) orașului Timișoara pe un boier (nobil – n.n.T.C.) român cu numele

³³ Considerat drept „ultimul mare cruciat european” (Ioan-Aurel Pop, Numele din familia regelui Matia Corvinul: de la izvoarele de epocă la istoriografia contemporană, în „Studii și materiale de istorie medie”, XXVI, București, 2008, p. 138), Iancu de Hunedoara s-a născut pe la 1407 și a murit, în 11 august 1456, răpus de ciumă, imediat după ce oștile creștine conduse de el au obținut celebra victorie de la Belgrad asupra uriașei armate turcești, co-mandată personal de sultanul Mahomed al II-lea Cuceritorul (Tiberiu Ciobanu, „Fortissimus athleta Christi”, Iancu de Hunedoara 555, Editura Eurostampa, Timișoara, 2011, p. 15, 27). Mare om politic și genial conducător de oști, Iancu de Hunedoara a deținut înalte demnități în cadrul Regatului Ungar, pornind de la cea de ban al Severinului (numit în 1438) și continuând cu cele de comite de Timiș, comite al secuilor, voievod al Transilvaniei (între 1441-1446 și 1448-1450), loțiitor și căpitan general al Ungariei (din 1445), căpitan al Belgradului (din 1446), regent sau guvernator general al Ungariei (din iunie 1446 până în 1453), comite perpetuu și ereditar de Bistrița și căpitan general (comandant suprem) al tuturor forțelor armate ale Regatului Maghiar, din februarie 1453 până în iulie-august 1455, când va demisiona din ultima funcție, păstrându-și doar dregătoria de comite al Bistriței și comanda supremă a trupelor regale din părțile sudice ale Ungariei, până la moartea sa (Istoria militară a poporului român, vol. II, Editura Militară, București, p. 213; Camil Mureșan, Iancu de Hunedoara, ediția a II-a, revăzută și adăugită, Editura Științifică, București, 1968, p. 51-52, 185; Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, Scurtă istorie a românilor, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1977, p. 411, 412; Istoria României în date, p. 92, 461; Tiberiu Ciobanu, op. cit., p. 24-26). Pentru meritele sale incontestabile, Iancu de Hunedoara a fost caracterizat, pe bună dreptate, într-o scrisoare datată 24 august 1456 (deci întocmită la două săptămâni după tragicul său sfârșit) de către Papa de la Roma, Calist al III-lea (ce a „păstorit” Biserica Romano-Catolică între anii 1455-1458 [Istoria lumii în date, p. 556]), drept „fortissimus athleta Christi” (adică „atletul [cu sensul de apărătorul] cel mai puternic al lui Hristos” [Eudoxiu de Hurmuzaki, Documente privitoare la istoria românilor, vol. I/2, București, 1890, p. 61], în unele documente de epocă el apărând ca „unico Christi fortissimo athlete Iohanne Vayvoda”, adică „Ioan Voievod, unicul și cel mai puternic atlet al lui Hristos” [Ioan Lupaș, Voievodatul Transilvan, în „Dacia”, nr. 8, București, 1 mai 1942, p. 3]) și „salvator Christianitatis” (adică „salvatorul Creștinătății” [Eudoxiu de Hurmuzaki, op. cit., 61]). Iancu de Hunedoara a fost tatăl regelui maghiar Matia I Corvin, care a domnit din 24 ianuarie 1458 până după 6 aprilie 1490 și este considerat a fi unul dintre cei mai mari suverani ai statului maghiar (poate chiar cel mai mare), în vre-mea lui acesta cunoscând maxima sa expansiune teritorială (Tiberiu Ciobanu, op. cit., p. 192-193).

³⁴ Pavel Chinezu a fost un mare om politic și conducător de oști de origine română (născut probabil în Banat, într-o familie ce aparținea păturii inferioare a societății), care a trăit între cca. 1432 și 24 noiembrie 1494 și a slujit rega-litatea maghiară, luptând îndeosebi împotriva turcilor otomani pe care i-a înfrânt în mai multe confruntări memo-rabile derulate între anii 1478-1494, interval de timp în care a deținut înaltele funcții de ban al Severinului, comite de Timiș (el guvernând, practic, în acești 16 ani întregul Banat) și căpitan general (comandant suprem) al oștilor din sudul Regatului Ungariei, calitate în care nu a „cunoscut niciodată înfrângerea” (Ioan Hațegan, Pavel Chinezu, Editura Helicon, Timișoara, 1994, p. 17). De asemenea, Pavel Chinezu mai este celebru și pentru forța extraordinară cu care era înzestrat de la natură (dar care a fost sporită, desigur, atât prin exerciții permanente efectuate pe timp de pace, cât și prin participarea directă la înfruntările de pe câmpurile de luptă), precum și pentru cruzimea arătată față de invadatorii turci capturați de oștenii săi, cruzime demnă de însuși Vlad Țepeș pe care, de altfel, la cunoscut și admirat, cei doi luptând la un moment dat împreună împotriva otomanilor (Tiberiu Ciobanu, Pavel Chinezu și marea sa biruință de pe Câmpul Pâinii raportată asupra turcilor otomani, Editura Eurostampa, Timișoara, 2014, p. 14-15, 25, 33, 34-36, 80-81).

Paulus de Kenyes; scrierile românești îl numesc Paul Kinezu, ungurii Kinézsi, Pál Paulus de Kenyes, corect românește tradus Paul Chinezeanu; în districtul Timișului, plasa³⁵ Vinga este un sat numit Satchinez, acest sat obține pe o hartă (hartă – n.n.T.C.) geografică din anul 1460 cu numele de Kenéz, verosimil că predicatul (sic) și numele Paul Chinezu derivă de la acest sat³⁶. Alte aspecte ale Evului Mediu al Timișoarei nu se găsesc în modesta lucrare a lui Emanuil Ungurianu.

Date biobibliografice. Emanuil Ungurianu a fost un cunoscut avocat și filantrop român din Banat. El s-a născut la 21 decembrie 1845, în Satchinez, județul Timiș. A absolvit cursurile liceale la Timișoara, în anul 1868, și cele supe-rioare – dreptul – la Budapesta, în 1872. Cu începere din anul 1874, Emanuil Ungurianu a practicat avocatura în Timișoara (până în 1910). În paralel, în perioada 1885-1896, a fost și director al Băncii „Timișana” din Timișoara. Tot în metropola Banatului, în perioada 1885-1897, a condus asociația politico-culturală „Alumneul Românesc”, al cărei scop principal era finanțarea studiilor unor tineri români talentați dar lipsiți de mijloace. Emanuil Ungurianu consideră că la emanciparea românilor bănațeni cultura juca un rol foarte important, iar aceasta nu se putea face fără ba-ni. Ca urmare a sponsorizat biserica și școala. Înainte de 1918, el a militat pentru păstrarea autonomiei școlilor confesionale românești și a Bisericii Ortodoxe Române, iar ulterior a activat pentru consolidarea acestora. În același scop a luat parte la înființarea fundațiilor „Trandafil Mocioni” și „Antoniu Mocioni” și a întemeiat fundațiile „Mitra Ungurianu” (în 1892) și „Emanuil Ungurianu”. A fost membru fondator al unor societăți culturale românești (cum ar fi: Societatea literară „Petru Maior”; Asociația pentru cultura poporului român din Arad, Reuniunea învățătorilor români din Banat aparținătoare Diecezei Aradului, Reuniunea

³⁵ «Plasa» (la plural «plăși», pentru a fi clar deosebită de uealta de pescuit, „plasă” [la singular] și „plase” [la plural]) a fost o unitate administrativ-teritorială de ordinul doi din Regatul României, intermediară între județ, respectiv oraș și comună. Șeful administrației de plasă purta numele de «pretor» (uneori era denumit «prim-pretor» pentru a fi deosebit de adjuncții săi) și era numit de prefectul județului, iar «pretura» era sediul instituției conduse de un pretor (ro.wikipedia.org/wiki/Plasă).

³⁶ Ibidem. În lucrarea lui Ioan Hațegan, Originea lui Pavel Chinezu. O problemă controversată a istoriografiei sud-estului european, publicată în „Studii de istorie a Banatului”, XII, Timișoara, 1986, se arată că, în privința locului unde s-a născut acesta, au rămas încă în discuție trei sate bănațene, și anume: Kenez (satul Satchinez de astăzi, reședința comunei omonime din nordul județului Timiș), Kenez de lângă Hodoș (sat situat la cca. 9 km de municipiul Lugoj și aparținând de comuna Darova din sudul județului Timiș; a nu se confunda cu satul omonim ce aparține de comuna Brestovăț din nordul județului Timiș [sat care în anul 2002 mai avea doar 8 locuitori] sau cu satul cu același nume ce ține de comuna Sălărd din vestul județului Bihor) și Kenez, situat între Igrăș (în prezent un sat aparținând de comuna Sânpetru Mare din nordul județului Timiș) și Nădlac (oraș în sud-vestul județului Arad). „Care anume dintre aceste localități a fost locul natal al lui Pavel Chinezu – scrie Ioan Hațegan – este greu de spus în sta-diul actual de cercetare” (în op. cit., p. 51).

femeilor române din Sibiu, Arad, respectiv Timișoara, Societatea pentru sprijinirea teatrului român din Ungaria și Ardeal, precum și membru al Casinei Militare Timișoara, al Societății Istorice și Arheologice Timișoara, al Societății literare „România Ju-nă” din Viena, al Societății ziariștilor români din Ardeal și Banat, al Societății de gimnastică din Timișoara), director al Despărțământului Timișoara al Astei (între 1898-1906), unul din fonda-torii muzeului din Sibiu al acestei instituții (Muzeul de Istorie și Etnografie din Sibiu), precum și al ziarului „Dreptatea” (1894-1898) și al gazetei „Dumineca” din Timișoara. A publicat nume-roase articole cu caracter economic, social, cultural, religios, politic și sportiv, în publicații ca: „Poporul Român”, „Tribuna”, „Românul”, „Drapelul”, „Banatul”, „Luminătorul”, „Foaia Poporului Român”, „Voința Banatului”, „Dreptatea”, „Dumineca”. De asemenea, a publicat câteva studii dedicate istoriei Timișoarei. A depus mari eforturi pentru înființarea unei academie co-merciale și a unei universități la Timișoara. După înfăptuirea Marii Uniri, a întemeiat în Banat aproximativ 100 de filiale ale Casei de Educație Națională, contribuind astfel la propășirea cultu-rală a acestei provincii. Pentru a putea sprijini financiar instituțiile de cultură românești, el a întemeiat (așa cum am arătat mai sus) Fundația „Emanuil Ungurianu” care avea un fond de aproape 500.000 de coroane de aur (cca. 150 de kg aur). Practic, în 1912, el și-a lăsat prin testa-ment întreaga avere (estimată la suma amintită) unor instituții publice, din care ulterior a defal-cat un sfert pentru construirea bisericii ortodoxe din Iosefin („Catedrala Mică”), alt sfert pentru construirea bisericii ortodoxe din Cetate (actuala Catedrală Mitropolitană), iar jumătate Casei de Educație Națională. În perioada în care Timișoara făcea parte din Austro-Ungaria a făcut parte din Partidul Național Român din Ungaria și Transilvania, iar din anul 1926 din Partidul Național-Țărănesc, rezultat din fuziunea cu Partidul Țărănesc. Ca membru al Partidului Național Român, Ungurianu s-a afirmat în lupta pentru emanciparea națională a neamului său din Monarhia Austro-Ungară și în lupta pentru realizarea statului unitar național român. A fost zeci de ani deputat în Congresul Național bisericesc din Sibiu, membru în Consistoriul Diecezan din Arad și în Sinodul protopopesic din Timișoara. Împreună cu primarul Timișoarei, Stan Vidrighin (inginer român ce a trăit între 1876-1956 și a fost un important militant pentru unirea Transilva-niei și Banatului cu România, după înfăptuirea Marii Uniri el deținând funcția de primar al Timi-șoarei între 1 septembrie 1919 și 30 aprilie 1921 și din 3 ianuarie 1922 până în 31 august 1922 [ro.wikipedia.org/wiki/Stan_Vidrighin]), la 27 martie 1921, a organizat consfătuirea privind înființarea Parohiei Ortodoxe Române din Cetate. A fost cetățean de onoare al Timișoarei și membru de onoare al PNT. A decedat în 25 martie 1929, la Timișoara. La 12 noiembrie 1929, un comitet de inițiativă a hotărât ridicarea unui monument în onoarea

sa, cu un bust realizat de sculptorul Gheorghe Groza (1899-1930), amplasat inițial în fața Muzeului Banatului. De reali-zarea monumentului s-au ocupat Ioachim Miloia (remarcabil om de cultură român bănățean [cu două doctorate - unul în istoria artelor și celălalt în litere - obținute la Universitatea din Roma] ce a trăit între 1897-1940; el a fost istoric, promotor cultural, pictor, critic de artă, publicist, redactor al unor reviste, director al Muzeului Banatului, profesor la Academia de Arte Frumoase din Cluj [transferată în 1933 la Timișoara], fondator și director al Direcției Arhivelor Regionale Bănățene [filială a Arhivelor Statului], șeful Serviciului Cultural al Municipiului Timișoara, președinte al Societății de Arheologie și Istorie din Timișoara, vicepreședinte al Comisiunii Monumentelor Istorice pentru Banat, președinte al Secției cultural-artistice a cunoscutului Institut Social Banat-Crișana, președinte al secției istorice și etnomuzeale a Regionalei ASTREI Bănățene, membru al Corporației eparhiale [deputat sinodal]; ca pictor, împreună cu confratele său Catul Bogdan [1897-1978], a executat pictura murală din biserica ortodoxă aflată în Iosefin, Timișoara [dar și restaurarea picturii în multe dintre lăcașele de cult din Banat, precum și picta-rea multora dintre acestea]; monumentul funerar al lui Ioachim Miloia, aflat în cimitirul de pe Str. Cosminului nr. 13 din Timișoara, a fost realizat de binecunoscutul sculptor Romul Ladea [1901-1970]; Ioachim Miloia a fost declarat cetățean de onoare al Timișoarei, un bust al său, realizat de Gheorghe Groza [1899-1930], fiind amplasat pe Aleea Personalităților din Timișoara, un altul în parcul bisericii ortodoxe din Iosefin [realizat de Aurel Gheorghe Ardeleanu], iar o stradă în Timișoara îi poartă numele (ro.wikipedia.org/wiki/Ioachim_Miloia; Tiberiu Ciobanu, *Ioachim Miloia [1897-1940]*, în *Anexă la lucrarea Istoriografia românească din secolul al XIX-lea și prima jumătate a secolului al XX-lea referitoare la Banatul medieval*, vol. II, Editura Eurostampa, Timișoara, 2010, p. 266-271) și Victor Vlad (arhitect, inginer constructor și profesor universitar român, care a trăit între 1889-1967 [ro.wikipedia.org/wiki/Victor_Vlad]), fiind inaugurat la 28 iunie 1931. În 1969, monumentul a fost mutat în Piața Iancu Huniade, în fața liceului care-i poartă numele. Acest bust a fost, însă, furat și distrus în vara anului 2015 de persoane care doreau să valorifice bronzul din care era turnat. De asemenea, în parcul bisericii ortodoxe din Iosefin se află un bust al său, dezvelit la 8 septembrie 2007, realizat de Aurel Gheorghe Ardeleanu. Numele său îl poartă Colegiul Tehnic „Emanuil Ungurianu” din Timișoara, precum și o stradă din Timișoara (stradă pe care se află și Centrul de Cultură și Artă al Județului Timiș). În afară de numeroasele articole apărute în presa vremii sale, Emanuil Ungurianu a publicat, în volum, lucrările *Sfaturi bune*, Biblioteca „Astra”, Sibiu, 1904; *Din scrierile mele. Idei și păreri*, Tipografia „Concordia”, Arad, 1913; *Originea și trecutul orașului Timișoara*, Institutul de arte grafice „Cartea Românească”,

Timișoara, 1925; *Istoria activității politice a poporului român din Ungaria și Ardeal*, Tipografia „Banatul”, Timișoara, 1925 (ro.wikipedia.org/wiki/Emanuil_Ungurianu; Tiberiu Ciobanu, *Emanuil Ungurianu [1845-1929]*, în *Anexă la lucrarea Istorio-grafia românească din secolul al XIX-lea și prima jumătate a secolului al XX-lea referitoare la Banatul medieval*, vol. II, Editura Eurostampa, Timișoara, 2010, p. 221-226).

Emanuil Ungurianu